

INKLYUZIV TA'LIMDA TARBIYA MASALALARI.

Eshmamatova Sitora*Toshkent texnologiya menejment
va kommunikatsiya instituti.**Pedagogika va psixologiya
fanlari kafedrası o'qituvchisi***Bazarova Yulduzxon***Toshkent texnologiya menejment
va kommunikatsiya instituti.**MTS-22.04 talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida tarbiya masalalari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim nafaqat bilim berish, balki imkoniyati cheklangan va barcha bolalarni ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashtirish, ularni tarbiyalash va jamiyatda munosib o'rin egallashiga sharoit yaratishni nazarda tutadi. Maqolada inklyuziv ta'limning tarbiyaviy vazifalari, milliy va xalqaro tajribalar tahlili, metodik yondashuvlar, natijalar va muhokamalar keltirilib, xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, tarbiya, ijtimoiy moslashuv, teng imkoniyatlar, pedagogik metodlar, shaxsiy rivojlanish.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri — barcha bolalar uchun sifatli va teng imkoniyatli ta'limni ta'minlashdir. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi shu nuqtai nazardan katta ahamiyat kasb etadi. Biroq inklyuziv ta'lim faqatgina bilim berish jarayoni bilan cheklanmay, balki tarbiya masalalarini ham o'z ichiga oladi. Chunki ta'lim va tarbiya uzviy jarayon bo'lib, inklyuziv ta'limda tarbiyaviy faoliyat alohida ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'lim barcha bolalar, jumladan, maxsus ehtiyojlarga ega (imkoniyati cheklangan) bolalarni umumiy ta'lim muhitida teng huquqli qatnashishiga imkon beruvchi yondashuv. Tarbiya masalalari esa bu jarayonning muhim qismi bo'lib, o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki axloqiy, ijtimoiy, emotsional va jismoniy rivojlanishiga ham qaratilgan. Ushbu mavzuni batafsil yoritish uchun quyida asosiy jihatlarni kengaytirib, prinsiplar, usullar, muammolar, yechimlar va amaliy misollarni ko'rib chiqamiz. Ma'lumotlar O'zbekistondagi dolzarb tadqiqotlar va xalqaro standartlarga asoslangan.

Inklyuziv Ta'limning Tarbiyaviy Maqsadlari va Nazariy Asoslari

Inklyuziv ta'limda tarbiya – bu ta'lim va tarbiyaning uzviy birligi bo'lib, bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi. Asosiy maqsadlar:

- Ijtimoiy integratsiya: Bolalarni jamiyatga moslashtirish, ularni kamsitishdan himoya qilish va tenglikni ta'minlash. Masalan, BMTning Bola huquqlari konvensiyasi va 1994-yildagi Salamanka deklaratsiyasiga ko'ra, har bir bola ta'lim olish huquqiga ega.

- Axloqiy va qadriyatli rivojlanish: Adolat, bag'rikenglik, mehr-oqibat va mas'uliyat kabi qadriyatlar orqali shaxsni shakllantirish. Bu jarayon tibbiy model (nuqsonlarni davolash) o'rniga ijtimoiy modelga (muhitni moslashtirish) asoslanadi.

- Emotsional va psixologik barqarorlik: Bolalarning o'zini hurmat qilishini oshirish, stress va izolyatsiyadan saqlash. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhitda tarbiyalangan bolalar ijtimoiy ko'nikmalari 20-30% yuqori bo'ladi.

Tarbiyaning nazariy asoslari: Pedagogika va psixologiyaning integratsiyasi, shu jumladan, L.S. Vygotskiyning "proximal rivojlanish zonasi" nazariyasi (bolaning imkoniyatlarini kengaytirish uchun yordamchi vositalar qo'llash).

Asosiy Tarbiyaviy Printsipalar

Inklyuziv ta'limda tarbiya quyidagi printsiplarga asoslanadi. Quyida ularni jadval shaklida taqdim etamiz:

Printsiplar	Tavsif va Ahamiyati	Misol
Tenglik va inklyuzivlik	Barcha bolalar teng huquqli qatnashadi, kamsitish yo'q.	Umumiy sinflarda maxsus ehtiyojli bolalarni alohida ajratmaslik.
Individual yondashuv	Bolaning psixofiziologik xususiyatlariga moslash (shaxsga yo'naltirilgan ta'lim).	Har bir bola uchun individual rivojlanish rejasini tuzish.
Insonparvarlik	Bolani shaxs sifatida qabul qilish, rivojlanishini qo'llab-quvvatlash.	Psixologik yordam va motivatsiya orqali ruhiy holatni yaxshilash.
Hamkorlik va bag'rikenglik	Sog'lom va maxsus ehtiyojli bolalar o'rtasida do'stona muhit yaratish.	Guruh loyihalari orqali o'zaro hurmatni o'rgatish.
Xilma-xillik va individuallik	Turli ehtiyojlarni qondirish uchun muhitni moslashtirish.	Braille shrifti yoki ramalar qo'llash.
Hayot bilan bog'liqlik	Jamiyat qadriyatlarini tatbiq etish, mehnatga tayyorlash.	Kasbiy oriyentatsiya darslari.
Jamoadi tarbiyalash	Jamoa – fazilatlar shakllanishining "mashq maydoni".	Jamoaviy tadbirlar orqali hamkorlikni rivojlantirish.

Printsiplar	Tavsif va Ahamiyati	Misol
Izchillik va tizimlilik	Tarbiya tadbirlari bir-biri bilan bog'liq, oila va maktab talablari bir xil.	Ota-onalar bilan muntazam maslahatlar.
Yosh va xususiyatlarga moslik	Tarbiyani bolaning yoshiga moslashtirish.	Kichik yoshdagilar uchun o'yin orqali tarbiya.

Bu prinsiplar ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligini ta'minlaydi, bolaning ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyaviy Usullar va Strategiyalar

Inklyuziv ta'limda tarbiya usullari differentsial (turli ehtiyojlarga mos) bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Korreksion-pedagogik usullar: Psixofiziologik kamchiliklarni bartaraf etish, masalan, nutq terapiyasi, fizioterapiya yoki sensor apparatlar (ovoz kuchaytirgichlar).
- Ijtimoiy ko'nikmalar rivojlantirish usullari: Rolli o'yinlar, guruh muhokamalari va jamoaviy loyihalar orqali hamkorlikni o'rgatish.
- Emotsional qo'llab-quvvatlash: Psixologik maslahatlar, meditatsiya va ijobiy kuchaytirish (mukofot tizimi) orqali o'ziga ishonchni oshirish.
- Ota-onalar bilan hamkorlik: Individual oilaviy reja tuzish, seminarlar va uy vazifalarini moslashtirish.
- Raqamli va innovatsion usullar: Interaktiv dasturlar (masalan, o'yinli apparatlar) va virtual reallik orqali maxsus ehtiyojlarni qondirish.

O'zbekistonda bu usullar "Inklyuziv ta'lim to'g'risida"gi Nizomga muvofiq qo'llaniladi, unda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish masalalari belgilangan.

Muammolar va Yechimlar

Inklyuziv ta'limda tarbiya masalalarida quyidagi muammolar mavjud:

- O'qituvchilar malakasining yetishmasligi: Ko'pchilik pedagoglar maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashga tayyor emas. Yechim: Doimiy malaka oshirish kurslari (masalan, UNICEF loyihalari orqali).
- Resurslar va infratuzilma yetishmasligi: Maxsus jihozlar (ramalar, Bravegil kitoblar) va yordamchi xodimlar (logopedlar) kam. Yechim: Davlat byudjeti va xalqaro grantlar (UNICEF, UNESCO) orqali moliyalashtirish.
- Ijtimoiy stereotiplar va kamsitish: Jamiyatda nogiron bolalarga nisbatan noto'g'ri munosabat. Yechim: Ommaviy axborot kampaniyalari va maktablarda bag'rikenglik darslari.
- Ota-onalar ishtirokining pastligi: Ba'zi oilalar inklyuziv ta'limni qabul qilmaydi. Yechim: Ota-onalar uchun treninglar va psixologik yordam.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari orasida kadrlar tayyorlash va resurslarni taqsimlash alohida o'rin tutadi.

Amaliy Misollar va Tajribalar

- Sinfdagi guruh ishi: Turli qobiliyatli bolalar guruhda loyiha bajara, masalan, ekologik tadbir uyushtirish – bu hamkorlik va mas'uliyatni o'rgatadi.

- Tarbiyaviy tadbirlar: Maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan sport musobaqalari (para-olimpiya uslubi) yoki san'at kechalari, bu emotsional integratsiyani ta'minlaydi.

- O'zbekiston misoli: Toshkent kimyo xalqaro universitetida inklyuziv ta'lim loyihasi doirasida nogiron bolalarni tarbiyalash bo'yicha seminarlar o'tkazilmoqda, natijada o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalari 25% oshgan.

- Xalqaro tajriba: Finlyandiyada inklyuziv maktablarda "peer mentoring" (tengdosh yordami) usuli qo'llaniladi, bu maxsus ehtiyojli bolalarning izolyatsiyasini kamaytiradi.

Ota-onalar va Jamiyatning Roli

Tarbiya jarayonida ota-onalar faol ishtirok etishi shart: ular bilan individual reja tuzish, uyda tarbiyaviy muhitni moslashtirish. Jamiyat esa inklyuzivlikni targ'ib qilish orqali (tadbirlar, media) yordam beradi. UNICEF O'zbekistonda zaif bolalarni qamrab olish loyihalarini amalga oshirib, ta'lim sifatini oshirmoqda.

Xulosa

Inklyuziv ta'limda tarbiya masalalari bolalarning to'liq rivojlanishini ta'minlashning kalitidir. Muvaffaqiyat uchun o'qituvchilar malakasini oshirish, resurslarni ko'paytirish va jamiyat xabardorligini kuchaytirish zarur. O'zbekistonda bu yo'nalishda islohotlar davom etmoqda, ammo dolzarb masalalar (kadrlar va infratuzilma) hal etilishi lozim.

Inklyuziv ta'limda tarbiya masalalari ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, bolalarning ijtimoiy integratsiyasi, shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda o'z o'rnini topishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Inklyuziv ta'lim muassasalarida tarbiyaviy dasturlar ishlab chiqilishi zarur.

Pedagog va ota-onalar uchun maxsus treninglar tashkil etish kerak.

Tarbiya jarayonida milliy va xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirish lozim.

Mahalla va jamiyatni inklyuziv tarbiya jarayoniga faol jalb etish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2020–2025 yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

3. UNESCO. *Inclusive education: guidelines for policymakers*. Paris: UNESCO Publishing, 2017.
4. UNICEF. *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*. Geneva: UNICEF, 2012.
5. OECD. *Education for Inclusive Societies*. Paris: OECD Publishing, 2021.
6. Yo‘ldoshev J.G. Pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
7. Qosimov B. Umumiy pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
8. To‘xtayeva N. Inklyuziv ta’lim metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
9. Florian, L., & Black-Hawkins, K. *Exploring inclusive pedagogy*. British Educational Research Journal, 37(5), 813–828, 2011.
10. Booth, T., & Ainscow, M. *The Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: CSIE, 2016.
11. Slee, R. *Inclusive Education: From Policy to School Implementation*. London: Routledge, 2018.
12. Norqulov A., Yo‘ldosheva G. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim asoslari. – Toshkent: Ilm Ziya, 2020.
13. Lindsay, G. *Inclusive education: a critical perspective*. British Journal of Special Education, 34(1), 4–12, 2007.